

De komst van de massademocratie

Eric VAN DE CASTEELE

ACADEMIA PRESS

© Academia Press

Eekhout 2

9000 Gent

Tel. 09/233 80 88

Fax 09/233 14 09

Info@academiapress.be

www.academiapress.be

J. Story-Scientia nv Wetenschappelijke Boekhandel

Sint-Kwintensberg 87

B-9000 Gent

Tel. 09/225 57 57

Fax 09/233 14 09

Info@story.be

www.story.be

Eric Van de Casteele

De komst van de massademocratie

Gent, Academia Press, 2011, viii + 253 pp.

Opmaak: proxess.be

ISBN: 978 90 382 1796 3

D/2011/4804/205

NUR1 680

U 1676

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudstafel

1.	INLEIDING	1
2.	DE STANDENMAATSCHAPPIJ	3
2.1.	<i>Orde en hiërarchie: de drie standen</i>	3
	2.1.1. <i>Van suzerein tot achterleenman.</i>	4
	2.1.2. <i>Van kasteelheer tot dagloner.</i>	5
2.2.	<i>De statenloze maatschappij.</i>	6
2.3.	<i>Van Aquino en de philosophia christiana</i>	7
	2.3.1. <i>De allesomvattende christelijke levensbeschouwing.</i>	8
	2.3.2. <i>Op weg naar het eeuwige leven.</i>	9
	2.3.3. <i>Het lege glas</i>	10
	2.3.4. <i>De moeder van de middeleeuwen</i>	11
	De vrije kunsten	11
	Het canoniek recht	12
	2.3.5. <i>Een dure rekening.</i>	12
	Heilige opdracht	13
	Interne vijanden	14
	Verstokte ketters	14
	Inquisitie	15
2.4.	<i>Vorst en kerk.</i>	16
	De sokkel en de titanenstrijd	16
2.5.	<i>De steden.</i>	17
	Exclusieve rijkdom	17
	De oorkonden	18
	Het Middelnederlands	18
	Op en top	19
	2.5.1. <i>De ambachten.</i>	19
	Van leerling tot deken	20

	Vuil verklaren	20
2.5.2.	<i>Het historisch belang van de ambachten.</i>	23
	Opstanden en revoluties	23
	Kwalijke reputatie	24
	Sociaal zelfbewustzijn	24
	Van anarchisme tot conservatisme	25
	Het neocorporatisme	26
2.5.3.	<i>Stadsluft macht frei</i>	27
	Ongelovige mohammedanen	28
2.5.4.	<i>Een cocktail van conflicten.</i>	28
3.	DE BOURGONDISCH-HABSBURGSE DYNASTIE DER ZEVENTIEN	
	PROVINCIEËN	31
3.1.	<i>Situering.</i>	31
	Los van Frankrijk	32
	De Zeventien Provinciën	32
	De Oostenrijkse Habsburgers	33
	De Spaanse Habsburgers	33
3.2.	<i>Van een statenloze naar een staatsvormende maatschappij</i>	35
3.3.	<i>De Staten-Generaal</i>	36
3.4.	<i>Zoeken naar een evenwicht</i>	37
3.5.	<i>Blijde Inkomsten en Groot Privilege.</i>	37
3.6.	<i>Bevelen in het Frans</i>	38
3.7.	<i>Een deftige taal</i>	39
4.	DE SCHEIDING VAN DE NEDERLANDEN	41
4.1.	<i>Een grotere versnelling</i>	41
4.2.	<i>De vernieuwing</i>	42
	Desiderius Erasmus	43
	Lof der Zotheid	43
	Intellectuele revolutie	44
	Leuven, Schaarbeek en Bazel	46
	Het boek van de ongeletterde	46
	Slijmerige zweetdoeken	47
4.3.	<i>De reformatie.</i>	47
	Godsdienstvrijheid	48
4.4.	<i>Van hoog tot laag.</i>	49
4.5.	<i>Bloedplakkaat en Beeldenstorm</i>	50
	De calvinistische republiek	51
4.6.	<i>Antwerpen valt.</i>	52

5.	DE MODERNE TIJDEN	53
5.1.	<i>De absolute en deugdzame vorst</i>	53
5.2.	<i>De verkeken kans</i>	54
5.3.	<i>Het rationalisme van Descartes</i>	55
5.4.	<i>De wetenschappelijke revolutie</i>	56
5.5.	<i>De boot van de moderniteit</i>	56
6.	DE ROOMS-KATHOLIEKE STAAT	59
6.1.	<i>De Contrareformatie</i>	60
6.2.	<i>De verloedering van de Nederlandse standaardtaal</i>	61
6.3.	<i>Het ultramontaans denken en de katholieke verzuiling</i>	61
6.4.	<i>De gemene bussen</i>	62
7.	VAN MODERN NAAR HEDENDAAGS	63
7.1.	<i>Landbouw, demografie en industrie</i>	63
	Het mercantilisme	63
	Een mondje meer	64
7.2.	<i>Het liberalisme</i>	65
	Landbouw en industrie	65
	De onzichtbare hand	66
	De rechtvaardige maatschappij	66
7.2.1.	<i>De Engelse liberalen en de politieke theorieën</i>	67
	Thomas Hobbes: <i>Homo homini lupus</i>	67
	De absolute staat	68
	De burgerlijke staat	68
	John Locke: het volk moet instemmen	71
7.3.	<i>De verlichting</i>	71
7.3.1.	<i>In het licht der rede</i>	72
	Het automatische geluk	72
7.3.2.	<i>De belangrijkste Franse auteurs</i>	73
	De Montesquieu: de trias politica	73
	Voltaire: het wapen van de pen – en de thee	74
	Jean-Jacques Rousseau	75
7.4.	<i>Twee eeuwen denken</i>	80
7.4.1.	<i>De god van de vrijmetselaars</i>	81
7.4.2.	<i>De bijbel van de satan</i>	82
8.	DE STRIJD OM DE MACHT	83
8.1.	<i>Wat is macht?</i>	83
8.2.	<i>Van hoge ambtenaren tot ongeschoolde arbeiders</i>	83
8.3.	<i>Conservatieve en progressieve groepen</i>	84

8.4.	<i>De vijand van mijn vijand is mijn vriend</i>	85
8.5.	<i>De revoluties: het volk doet mee</i>	85
	In alle stilte	86
9.	DE OOSTENRIJKSE PERIODE	87
9.1.	<i>Een plus een</i>	87
9.2.	<i>Jozef II: de verlichte despoot</i>	88
	De keizer-koster	89
	Met de hakbijl	90
9.3.	<i>De Brabantse Revolutie van 1789</i>	90
	Een brug te ver	90
	Statisten en vonckisten	91
	Pro Aris et Focis	92
10.	DE VERENIGDE NEDERLANDSE STATEN	93
11.	DE FRANSE PERIODE: DE HEDENDAAGSE TIJD	95
11.1.	<i>Situering</i>	95
	Jacobijnen en girondijnen	95
	‘Les Sansculottes’	96
	Robespierre en de terreur	97
	Napoleon grijpt de macht	98
11.2.	<i>De rechtsgelijkheid en de rechtszekerheid</i>	101
11.3.	<i>De unitaire staat</i>	102
11.4.	<i>De inhumane kerkvervolging</i>	102
	Actieve en passieve tolerantie	103
	Kwaad bloed	103
11.5.	<i>Napoleon en de kerk</i>	104
11.6.	<i>Ambachten smoren</i>	105
11.7.	<i>Natie en identiteit</i>	106
	Burgerlijke religie	107
12.	HET BELEID ONDER WILLEM I	109
	John Cockerill	109
	Het Filosofisch College	110
13.	DE BELGISCHE REVOLUTIE VAN 1830	113
13.1.	<i>Aanloop</i>	113
	13.1.1. <i>De middenklasse roert zich</i>	113
	13.1.2. <i>De taal is vrij</i>	114
	13.1.3. <i>De clerus verandert het geweer van schouder</i>	115

Waarom?	115
13.1.4. <i>Strooibrieven en petities</i>	116
13.2. Verloop	117
13.2.1. <i>Anarchie</i>	118
13.2.2. <i>De bankiers</i>	119
13.2.3. <i>Verwarring alom</i>	120
14. DE WORDING VAN BELGIË	121
14.1. <i>Een neutraal statuut</i>	121
14.2. <i>De Belgische grondwet en de vrijheidsrechten</i>	122
14.3. <i>Een mislukte staatsgreep</i>	125
14.4. <i>De Tiendaagse Veldtocht</i>	126
15. DE BELGISCHE PARLEMENTAIRE MONARCHIE	129
15.1. <i>Het parlement of de wetgevende macht</i>	129
Het georganiseerde meningsverschil	129
De hoogste macht	130
15.2. <i>De uitvoerende macht</i>	131
15.3. <i>Het formele koningschap</i>	132
‘ <i>The king can do no wrong</i> ’	132
Waarom?	133
‘ <i>Le roi règne, mais ne gouverne pas</i> ’	133
De colloque singulier	133
Dansen op een slappe koord	134
16. DE ONTMASKERING VAN DE REVOLUTIES	137
Het conservatieve denken	138
17. DE JONGE BELGISCHE STAAT: HET UNIONISME	141
17.1. <i>The winner takes it all</i>	141
17.2. <i>Het beperkte kiesrecht</i>	142
17.3. <i>Kandideren zonder stemmen</i>	143
17.4. <i>Het integraal tweekamerstelsel</i>	143
17.5. <i>De late middeleeuwen herontdekt</i>	144
17.6. <i>Onbedekt en onbevekt</i>	145
17.7. <i>Alcohol van miserie</i>	146
17.8. <i>Met de vuilniskar</i>	146
17.9. <i>De voedselrellen</i>	147
17.10. <i>Taalkundige ongelijkheid</i>	148
17.11. <i>Het Belgisch nationalisme</i>	149
17.12. <i>Arm Vlaanderen</i>	149

18.	DE LIBERALE PARTIJ IN DE NEGENTIENDE EEUW.	151
18.1.	<i>Het einde van het unionisme</i>	151
18.2.	<i>De liberale partij</i>	152
	18.2.1. <i>De lont van de loges en het liberale vuur</i>	152
	18.2.2. <i>We zijn vrij geboren</i>	154
	18.2.3. <i>De moraliteit van de arme</i>	154
	18.2.4. <i>Weinig en veel staat</i>	155
	18.2.5. <i>Lasten en baten</i>	156
	18.2.6. <i>Links liberaal</i>	157
19.	DE KATHOLIEKE PARTIJ	159
19.1.	<i>Het wettelijke land</i>	160
19.2.	<i>Het corporatisme</i>	161
19.3.	<i>Het werkelijke land</i>	162
	De Zwarte Internationale	163
20.	DE PRILLE VLAAMSE BEWEGING	165
20.1.	<i>Definitie</i>	165
20.2.	<i>De geschiedenis van België</i>	165
20.3.	<i>De Meetingpartij</i>	166
20.4.	<i>De eerste taalwetten</i>	168
21.	DE LEVENSBESCHOUWELIJKE BREUKLIJN	171
21.1.	<i>Scheiding van kerk en staat?</i>	171
21.2.	<i>De liberalen en hun schoolpolitiek</i>	172
21.3.	<i>Gore verwijten</i>	173
22.	DE SOCIALISTISCHE BEWEGING.	175
22.1.	<i>Het vroege socialisme (1820-1870)</i>	175
22.2.	<i>Joseph Proudhon</i>	176
22.3.	<i>Onsamenhangend</i>	177
22.4.	<i>Karl Marx: geen socialisme zonder kapitalisme</i>	178
22.5.	<i>Proletariërs aller landen</i>	179
23.	DE BELGISCHE WERKLIEDEN PARTIJ (BWP)	181
23.1.	<i>Zij wel en wij niet</i>	181
23.2.	<i>De discussie tussen radicalen en reformisten</i>	182
	Het revolutionair syndicalisme	183
	De sleutel tot het paradijs	183
	Het brood van Vooruit	184
	Met dank aan de loges	185

Bende crapuul	185
23.3. <i>De Zwaan</i>	186
Stoute taal	186
Een mix	187
24. VAN CHRISTENDEMOCRATIE NAAR CHRISTELIJKE ARBEIDERSBEWEGING .	189
24.1. <i>Rerum Novarum</i>	190
24.2. <i>De interpretatiestrijd</i>	190
24.3. <i>Jeune Droite</i>	191
24.4. <i>Tot in Rome</i>	192
24.5. <i>Het Mutualisme</i>	193
24.6. <i>Syndicat à base multiple</i>	197
24.7. <i>Niet van brood alleen</i>	198
24.8. <i>Tegen de kar</i>	198
25. DE WEG NAAR DE MASSADEMOCRATIE	201
25.1. <i>De kruistocht voor het stemrecht</i>	201
25.2. <i>Een stem meer of minder</i>	203
26. VAN MEERDERHEID NAAR EVENREDIGHEID	205
De vrijzinnige druk op de katholieke ketel	206
27. DE VERZUILING	209
27.1. <i>De katholieke zuilvorming</i>	210
Strijd tegen de moderniteit	210
Gesubsidieerde vrijheid	211
Van geiten tot kippen	211
27.2. <i>De socialistische zuilvorming</i>	212
Het Gentse model	212
Krentenbrood	215
27.3. <i>Kenmerken, doelstellingen en functies van de verzuiling</i>	216
Eigen leefwereld	216
Wij samen – op straat	217
28. VLAANDEREN TEGENOVER WALLONIË	219
28.1. <i>In een stroomversnelling</i>	219
Meer dan taal alleen	220
Het cultuurflamingantisme	221
Avant-garde	222
De drie kraaiende hanen	223
28.2. <i>De Waalse beweging</i>	223

Franskiljons	223
Plaatsjesjagers.	224
Federalisme	225
Wallinganten	226
29. DE GROTE ANGST	229
29.1. <i>Het darwinisme</i>	229
29.2. <i>Het sciëntisme</i>	230
29.3. <i>De bloedhonden van het kapitaal</i>	230
29.4. <i>De degeneratie</i>	231
29.5. <i>Het sociaaldarwinisme</i>	232
29.6. <i>De eugenetica</i>	232
29.7. <i>De regeneratie</i>	233
29.8. <i>Het nationalisme</i>	234
29.9. <i>Zuiver bloed</i>	234
29.10. <i>Het antisemitisme</i>	235
BIBLIOGRAFIE	237

1. Inleiding

Dit boek biedt een oriënterende geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden en het huidige België van de late middeleeuwen tot de Eerste Wereldoorlog. Aan de vooravond van WO I was de weg naar de massademocratie geplaveid. Toen waren de traditionele Belgische politieke partijen ontstaan. Toen waren de sociale bewegingen in volle ontwikkeling. Toen kende België reeds zijn drie grote breuklijnen: de levensbeschouwelijke, de sociaaleconomische en de communautaire.

De oorsprong van de democratie, van de politieke conflicten en van de politieke partijen ligt in een soms ver, soms minder ver verleden. We willen dat verleden alle eer aandoen. Niet omwille van een nostalgisch teruggrijpen, maar omdat respect voor de tijden, hun verwezenlijkingen en hun mislukkingen noodzakelijk is.

Geschiedenis is universeel. Het is een samenspel van menselijke verlangens en frustraties, van filosofie en politiek, van demografie en economie, van macht, invloed en sociale verhoudingen, van drang naar vrijheid en gelijkheid, van vooruitgaan en terugkeren. Een synthetische ontrafeling daarvan biedt feitelijke kennis, inzicht en een historisch houvast. De politieke en sociale democratie is te belangrijk en tegelijk te broos om haar antecedenten en haar kenmerken niet te kennen. Kennis is een waarborg voor het behoud van de democratie. Wie niet weet, wordt snel misleid.

Wie de geschiedenis van zijn land kent, is beter in staat het mondiale gebeuren te vatten. België was, is en blijft het politiek en economisch knooppunt van Europa. In dit boek kijken we daarom meer dan eens over de grenzen. Nu en dan integreren we de geschiedenis van het eigen land in dat van Europa. En omgekeerd.

In dit boek maken we gebruik van de klassieke historische periodisering. Die is alleen van toepassing op de Westerse samenleving. Daarin begonnen de

hoge middeleeuwen in het jaar 1000 en eindigden ze omstreeks 1200. De late middeleeuwen deden zich voor van het jaar 1200 tot ongeveer het jaar 1500. Sommige historici verbinden de late middeleeuwen met de premoderne tijden. De late middeleeuwen waren inderdaad veel meer dan alleen donkere en barbaarse jaren. Er traden in die periode evenzeer moderniserende en rationele tendensen op zoals de bloei van de stadstaten en het ontstaan van de universiteiten.

Na de late middeleeuwen volgden hoe dan ook de moderne tijden. Tal van gebeurtenissen leidden die tijden in. Denken we aan de ontdekking van Amerika in 1492, en de opkomst van het protestantisme in 1517. Algemeen mag worden aangenomen dat de moderne tijden zich tussen de zestiende eeuw en het einde van de achttiende eeuw situeerden.

De periode van de late middeleeuwen tot het einde van de achttiende eeuw wordt aangeduid met de term *ancien régime*. Pas met de Franse Revolutie van 1789 belandden we in de hedendaagse tijd. Pas toen werden meerdere kenmerken van het oude regime weggevaagd.

2. De standenmaatschappij

2.1. Orde en hiërarchie: de drie standen

In de standenmaatschappij werd zeer sterk de nadruk gelegd op orde en hiërarchie. Iedereen moest zijn plaats in de maatschappij kennen en zich daar bovendien naar schikken. In deze maatschappij had niet iedereen gelijke rechten. Op die manier was de bevolking onderverdeeld in rechthebbenden en rechtelozen. Het bezit en het verkrijgen van rechten hingen voornamelijk af van de groep of de stand waartoe men behoorde en het gebied waarin men woonde. Zo kenden de stedelijke ambachten specifieke rechten, plichten en reglementen. Hetzelfde gold voor de universiteitsstudenten. Aan de universiteiten bestond zelfs een eigen rechtspraak, waardoor de studenten enkel door de universiteit berecht konden worden. Dat verleende hen bijkomende bescherming.

In die tijd waren er drie bevoorrechte standen. Voor elk van hen golden speciale regelingen. Ook de verhoudingen tussen de standen waren aan reglementen onderworpen. De katholieke geestelijkheid vormde een eerste leidende stand. Als rechtstreekse vervanger van God op aarde verleende de paus van Rome de clerus bijzondere rechten. Daartoe behoorde de vrijstelling van betaling van belastingen. De clerus meende superieur te zijn aan de leken. Als celibatairen onderscheidden de clerici zich van de zondige massa. Bovendien was de kennis van de Bijbel en de verspreiding van de geloofsleer enkel aan geestelijken voorbehouden. Daardoor kon en mocht de meute de in het Latijn geschreven Bijbel niet lezen.

De kerkelijke wereld was een caleidoscoop van monniken, broeders, begijn-tjes, predikanten, priesters en bisschoppen. Er bestond een onderscheid tussen seculiere en reguliere geestelijken. De seculiere geestelijken waren priesters, kapelaans en bisschoppen. De priesters en kapelaans stonden onder het

gezag van de bisschop; de bisschoppen onder dat van de paus. De seculiere geestelijken begaven zich in de maatschappij om de katholieke leer te verkondigen en te verspreiden. De reguliere geestelijken leefden in ordeverband. Ze huisden in abdijen, kloosters en begijnhoven waar specifieke reglementen golden. Contemplatieve kloosters beperkten zich tot het bidden en bezinnen en kenmerkten zich door een kluizenaarsbestaan. In andere abdijen en kloosters werd geboerd, handel gedreven en onderwijs aangeboden. Orden die door de Roomse kerk werden erkend, aanvaardden het gezag van de paus.

De adel vormde een tweede leidende stand. Ook hij werd vaak vrijgesteld van het betalen van belastingen en kreeg het alleenrecht op jacht en visvangst. Tot de adellijken behoorden vooreerst de koningen, graven en hertogen. Daarnaast waren er de adellijke grootgrondbezitters of de leenheren. De ridders van de vorstelijke legers rekende men tot de zwaardadel, de hoge functionarissen van de vorst tot de hofadel.

De stedelijke burgerij wierp zich sinds de twaalfde eeuw almaar nadrukkelijker op als een derde leidende stand. Dat had deze burgerij te danken aan de stedelijke autonomie en aan de stedelijke rijkdom.

2.1.1. Van suzerein tot achterleenman

Voorop het platteland werd het leven beheerst door de feodaliteit. Dat was een strak hiërarchisch leenstelsel dat omstreeks het jaar 1000 was ontstaan.

De suzerein was de opperste leenheer. Het ging hier om een koning of een vorst. Tot de Bourgondische periode deelde de Duitse, Engelse en Franse kroon de lakens uit. De suzerein beschikte soms over een immens rijk dat hij niet alleen kon besturen. Daarom droeg hij vorstendommen over aan kroonvazallen die de titel van landvoogd hadden. De vorstendommen waren graafschappen of hertogdommen, zoals het graafschap Vlaanderen of het hertogdom Brabant. In de dertiende eeuw behoorde het graafschap Vlaanderen tot de Franse en het hertogdom Brabant tot de Duitse kroon. Aan het hoofd van de vorstendommen stonden de landvoogden of landvoogdessen: de graven, gravinnen, hertogen en hertoginnen. Ze zwoeren de eed van trouw aan de koning en kregen daarmee de macht in het gebied dat hun door de vorst was toegewezen. In ruil betaalden ze de koning beden of belastingen en verhaalden ze die op hun ondergeschikten. Bovendien gingen ze op oorlogspad wanneer de vorst hen erom vroeg. Er bestonden ook prins-

bisdommen. Die behoorden weliswaar tot het rijk van een of andere koning, maar de bisschoppen namen er de leiding van op. Zo was Luik een prinsbisdom dat tot het jaar 1795 bij het Duitse rijk behoorde.

2.1.2. Van kasteelheer tot dagloner

Ook de landvoogden ontbeerden het vermogen om hun vorstendommen alleen te leiden. Daarom delegeerden ze macht en stukken land aan de kasteelheren. Zij zwoeren de eed van trouw aan hun oversten, maakten belastingen aan hen over en ronselden krijgers indien nodig. In naam van de vorsten en de landvoogden oefenden de kasteelheren de macht uit op hun lap grond die een of meerdere dorpen omvatte. De heerlijkheden van de heren omvatten niet enkel grond, maar ook een herenhuis, bijgebouwen en tal van voorzieningen zoals molens, ovens, wijnpersen en een brouwerij.

Zeker tot de dertiende eeuw werkten onvrije boeren of horigen in opdracht van de heren. Ze bewerkten de akkers van de heer, zorgden voor zijn vee en stonden ook in voor herendiensten. In ruil kregen ze bescherming tegen roversbenden en voldoende voedsel om het gezin te onderhouden. In een dergelijk horigensysteem waren de onvrije boeren compleet afhankelijk van de heren en konden ze nauwelijks voordeel uit hun arbeid halen. Dat ging minder op voor de vrije boeren. Zij baatten ook voor eigen rekening uit. Wel verplichtten de heren hen tot afdrachten in geld of in natura. Bovendien moesten ze betalen voor het gebruik van molens of andere installaties.

Vanaf de dertiende eeuw werd het onderscheid tussen vrije en onvrije boeren minder eenduidig. De bevolkingsgroei en de uitbreiding van de landbouwgrond leidden tot een meer gecommmercialiseerde landbouwsector. Steeds meer gronden konden ontgonnen worden en dat deed de productie toenemen. De boeren konden een deel daarvan voor eigen gebruik aanwenden. De rest van de landbouwproducten werd op de stedelijke markten verkocht. Wie vanuit het platteland in de steden kwam handeldrijven, moest tol betalen. Sommige boeren probeerden dan ook naar de steden te emigreren.

In een meer gecommmercialiseerde landbouw werd de vraag nadrukkelijker bepaald door marktbehoeften zodat de arbeid werd ingezet waar ze het meest rendeerde. Juist daarom gingen de heren gebruik maken van ingehuurde arbeidskrachten die een loon uitbetaalden. Die loonarbeiders zonder land werden dagloners. Hun afhankelijkheidsrelatie tot de heer was wel verdwenen, maar op bescherming konden ze niet meer rekenen en de vrij verklaarde vogels konden nauwelijks hun vleugels uitslaan. De heren drukten

de lonen zodat de dagloners onder de armoedegrens leefden. Hier en daar braken zonder veel gevolg boerenopstanden uit. De sukkels trokken dan maar naar de steden.

2.2. De statenloze maatschappij

In theorie beschouwden de vorsten zich als absolute, soevereine heersers. Dat zou betekend hebben dat hun gezag van geen ander gezag afhing zodat de wetgevende macht, de uitvoerende macht en de rechtsmacht van één en dezelfde persoon uitging. De koningen wettigden deze absolute macht via het erfelijk en het goddelijk recht. Het goddelijk recht hield de leer van het tweevoudige lichaam in. De vorst werd voorgesteld als iemand die als het ware twee lichamen bezat. Zo was hij enerzijds een mens van vlees en bloed en dus ook zondig. Tegelijk bleek de vorst een belichaming van Christus en dus iemand met bovenzinnelijke of sacrale gaven die zich door pausen tot keizer liet kronen en bijwijlen verdienstelijke onderdanen zalfde. De vorsten meenden hoe dan ook hun absolute macht van God te hebben ontvangen. Ze hoefden dan ook alleen aan Hem verantwoording af te leggen.

In de late middeleeuwen ontbrak het de vorsten aan absolute macht. In die tijd was het niet ongewoon dat een koning zowel macht had over, zeg maar, het vorstendom Picardië als over het veel verder gelegen vorstendom Utrecht. Daartussen lagen dan vorstendommen die tot het territorium van een andere koning behoorden. Daardoor slaagden de vorsten er niet in aaneengesloten rijken te creëren. En dat belette hen een efficiënte controle over hun gebieden uit te oefenen en hun absolute machtsaanspraken te beveiligen. Uiteraard deden de vorsten er alles aan om aan elkaar grenzende vorstendommen te bekommen. De eenheid tussen de vorstendommen reikte echter aanvankelijk niet verder dan een personele unie. Dat betekende dat de territoriaal zeer verspreide vorstendommen slechts samen werden gehouden door de persoon van de gemeenschappelijke vorst. Op die manier was er eerder sprake van een stateloze maatschappij.

Erfelijke, politieke en dynastieke toevalsfactoren beletten de vorsten een aaneengesloten rijk uit te bouwen. De creatie van een dergelijk rijk ging soms gepaard met geweld en omkoping en meestal met een uitgekiende huwelijkspolitiek. Die ging doorgaans gepaard met ware inteelt of het aanbieden van huwbare tienerdochters tegen gouden florijnen. De huwelijkspolitiek verliep niet steeds zoals verhoopt. Om de eenvoudige reden dat geschikte huwelijkskandidaten uitbleven. Overigens boden de graven, de

hertogen en de rurale kasteelheren felle weerstand tegen de vorming aaneengesloten rijken. Ook die groepen behoorden tot een zorgvuldig gesmeed netwerk van adellijke families die hun macht, rijkdom en grond verzekerden door erfopvolging. Er was bovendien de intense en discrete band tussen deze adellijken en de monarchie. Toch resulteerde dit niet in oneindige loyaliteit. Omdat de landvoogden en de kasteelheren gezanten waren van de absolute vorst, oefenden zij in hun gebieden absolute macht uit. Onder die gemakkelijke stoel wilden ze de poten niet afgezaagd zien. De landvoogden en heren hadden daarom baat bij een personele unie. Zolang de vorst weinig impact en controle over hen had en ver van hen wegbleef, deelden de heren in alle vrijheid de lakens uit. Het verklaarde waarom sommige graven of hertogen de degens van de vorsten kruisten. Niet zelden sprong de stedelijke burgerij de landvoogden daarin bij. Deze burgerij wenste het behoud van de stedelijke zelfstandigheid. En ook deze zelfstandigheid gedijde het best in een verbrokkeld koninkrijk.

Tot slot dit: tussen en binnen de vorstendommen traden uitgesproken sociaaleconomische, gerechtelijke en politieke verschillen op. Binnen elk vorstendom, afhankelijk van stad tot stad, zelfs van dorp tot dorp verschilden wetgeving, fiscaliteit, muntstelsels, gewichten en zelfs de tijdrekening.

2.3. *Van Aquino en de philosophia christiana*

De laatmiddeleeuwse christelijke theologie werd sterk beïnvloed door het ontstaan van de eerste universiteiten in de tweede helft van de twaalfde eeuw. Deze evolutie zette sommige christelijke intellectuelen aan om de geloofsleer te koppelen aan de filosofische inzichten van de Griekse wijsheren en aan de wetenschappelijke kennis van de natuur. Op die manier zag de “*philosophia christiana*” het licht.

Vooraf de werken van de Griekse filosoof Aristoteles werden in toenemende mate in het Latijn vertaald en bovendien gretig bestudeerd. Filosofen willen de werkelijkheid met behulp van redelijke argumenten en tegenargumenten en dus met het verstand kennen (de *dialectica*). Ze beroepen zich daarbij niet noodzakelijk op religieuze inzichten of Bijbelse teksten. Zeker Aristoteles deed dat niet. Daarom werden zijn geschriften door de vroegchristelijke kerkvaders veronachtzaamd. Voor de eerste kerkvaders zoals Augustinus (354-430) hoefde het christelijke geloof niet met het redenerend verstand begrepen te worden. Men kon eenvoudigweg alle dingen van de natuur kennen aan de hand van de Bijbel. Augustinus vroeg de gelovigen de wijsheden

van het Heilige Schrift te aanvaarden en gaf absolute voorrang aan de mysteries van het geloof. Die mysteries onthulden immers het godsbestaan en ze stegen hoe dan ook boven het verstand uit. Volgens Augustinus lag het christelijk geluk niet in het kennen maar in het beleven van het geloof. Daarom waren filosofie en theologie onverzoenlijk.

De vermaarde, laatmiddeleeuwse theoloog Thomas van Aquino (1225-1274) was het daar niet mee eens. Van Aquino werd in Napels geboren, was eerst bedelmonnik en studeerde nadien aan de universiteiten van Napels en Parijs. De dominicaan werd een eminente kenner van Aristoteles' wijsbegeerte. Als veelschrijver pende hij de *Summa Theologiae* neer. Daarmee streefde hij een volkomen synthese van de geloofsleer na.

Voor van Aquino stond de filosofie in dienst van de theologie. Daarmee wou hij de geloofsleer tot een echte wetenschap optillen. Volgens de dominicaan vroeg het geloof om inzicht en betekende geloven ook begrijpen. Daarom beriep de *philosophia christiana* zich naast de openbaring of het geloof ook op de rede of het op verstand. Het verstand kregen we van God mee en het is een instrument om zowel de schepping te doorgronden als nader tot Hem te komen.

Het bestaan van God en de goddelijke schepping konden voor van Aquino trouwens met het verstand worden vastgesteld. Hij meende een drietal bewijzen voor het godsbestaan op zak te hebben. Vooreerst zag hij de natuur en de dingen als een bewijs van het goddelijk zijn. Het godsbestaan staat ook in de Bijbel vermeld en niemand kon volgens van Aquino overtuigend het niet-bestaan van God aantonen.

Met Augustinus erkende Van Aquino dat een aantal christelijke waarheden op een andere manier dan met het verstand achterhaald dienden te worden. Hoe anders kon de mens de verrijzenis, de mirakels en de wonderen, de heiligen, de duivel en Maria's eeuwige maagdelijkheid vatten? Dat soort bovennatuurlijke en bovenwereldlijke geloofswaarheden rekende men tot de geopenbaarde religie. Dergelijke waarheden dienen we doodeenvoudig te geloven en aan te nemen. Ze stijgen immers boven het verstand uit.

2.3.1. De allesomvattende christelijke levensbeschouwing

van Aquino bracht zonder twijfel een omwenteling in de christelijke theologie teweeg. Zijn schrifturen leidden tot een verwetenschappelijking van de theologie. En hij pleitte onomstotelijk voor een huwelijk tussen theologie en

filosofie. Enkele van zijn stellingen waren trouwens fundamenteel vernieuwend. Ondanks kritiek van de conservatieven werden ze door de kerk aanvaard. Meer nog, het “Thomisme” van de Italiaan werd uitgeroepen tot officiële leer van de kerk.

De dominicaan was immers naast vernieuwend ook zeer traditioneel. Van de allesomvattende christelijke wereldbeschouwing week hij nauwelijks af. Daartoe behoort uiteraard de goddelijke schepping in zes dagen. Dat betekent dat alle werkelijkheid uit de schepping voortkomt. God is op die manier het eerste intelligent wezen, zeg maar een wereldarchitect, die elke gelovige een einddoel oplegt. Die bestaat erin God zo dicht mogelijk te benaderen.

De christelijke wereldbeschouwing vertrok tevens van de traditionele kosmologie. Deze kosmologie onderscheidde het universum of de aarde van het hemelgewelf met de zon, de maan en de sterren. Het hemelgewelf symboliseerde het hiernamaals. De aarde was naar Gods wil geschapen en daarom werd ze als definitief geordend, onbeweeglijk en onveranderbaar voorgesteld. De zon, de maan en de sterren waren wel beweeglijk en veranderbaar.

Deze uitgangspunten leidden tot een aantal absolute christelijke waarheden zoals het antropocentrisch wereldbeeld dat de zon zag draaien om de onbeweeglijke aarde. De aarde werd dan aanzien als het middelpunt van het universum. Overigens ging de kerk uit van de predestinatieleer. Enkel de eeuwige, almachtige en alwetende God bepaalde wat goed en fout was, hoe de mens hoorde te leven, wie voor altijd arm of rijk, dom of slim en machtig of machteloos was. Kortom, alles en iedereen was door God voorbestemd. In die door God gewilde en vaststaande orde werd de mens zondig geboren. De erfzonde was een erfenis van Adam die het aan de gehele mensheid had doorgegeven. De erfzonde hield in dat het kwaad in de menselijke natuur schuilde. Daardoor was de wereld doortrokken van het kwaad. De mens zelf kon daar niet aan ontsnappen. Slechts God beschikte over het vermogen om het kwaad te verdrijven en genade te verlenen.

2.3.2. Op weg naar het eeuwige leven

De absolute christelijke wereldbeschouwing had verreikende maatschappelijke, culturele en morele gevolgen. Neem de leer van de goddelijke voorzienigheid. Daarmee ondersteunde de kerk de maatschappelijke ongelijkheid. Want rijkdom hing niet af van individuele prestaties en macht niet van de vrije wil van het volk. De sociale en politieke verschillen waren toe te schrijven

ven aan het weloverwogen voornemen van God. Iedere gelovige moest daarom zijn lot aanvaarden. Als getuigen van Christus werden de armen verondersteld hun droevig bestaan lijdzaam te ondergaan. Meer nog, armoede werd verheerlijkt als een christelijk ideaal.

Er was bovendien de zeer pessimistische kijk op de mensheid en de wereld. De zondeval was het middelpunt van de christelijke theologie. Men geloofde dat de volledige mensheid – geest en lichaam – aan de zonde verslaafd was. Daardoor was de hele wereld in verval. De kerk droeg daarom de massa onbemiddelde gelovigen op de liefde voor de aardse genoegens opzij te zetten. Het geluk lag niet in sensuele geneugten, in eer, roem of rijkdom, maar in de kennis van God. Die kennis kon men best verwerven door de katholieke leer te belijden. Op die manier konden armen en de rechtelozen hun hoop stellen in een beter leven in het hiernamaals. Volgens de katholieke leer was het hiernamaals sowieso superieur aan het ondermaanse. Het dagelijkse leven werd als een soort overgangsfase beschouwd op weg naar de eeuwigheid. Aan de hemelpoort zou Sint-Pieter het oordeel vellen over het leven van de aardse mens. Ongelovigen, plegers van doodzonden en zondige doordouwers belandden in de hel. Gewone zondige mensen struikelden in het vagevuur, maar konden vergeving krijgen door boetedoening. Naderhand genoten ze in de hemel van de gelukzalige eeuwigheid.

2.3.3. Het lege glas

Met deze interpretatie van de geloofsleer wisten de vele kerkelijke instellingen de grote massa onder controle te houden. Toch kon de allesomvattende christelijke levensbeschouwing niet los worden gezien van de manier waarop de middeleeuwse massa het leven en haar tijd ervoer. De mens had toen sowieso een sterk vergankelijkheidsbesef. Het leven was immers te kort en te bedreigend, te ongrijpbaar en te onbeheersbaar. Het was te afhankelijk van onbedwingbare hongersnoden en de zwarte pest, van natuurrampen en onoverkomelijke misoogsten. De wetenschap was nog niet dermate ontwikkeld om daar iets aan te verhelpen. Daarom bood de katholieke leer een antwoord op een rist gestelde, maar onbeantwoorde vragen. Zo werden bliksem, donder of hevige regens voorgesteld als voortekenen van epidemieën, hongersnoden of oorlogen.

De eeuwigheid bood de mens meer houvast en vervulde hem met een intensere hoop dan het hedendaagse. Het individu voelde zich doorgaans te zwak om het heft in eigen handen te nemen. In het dagelijkse leven zag de massa